

Kültürel bir değer olarak kervansaraylar

Caravanserai as a cultural value

Arzu ERSÖZ TÜĞEN¹ 

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Afyon, Türkiye

ORCID: 0000-0002-2726-2065

ÖZ

Tarihsel ve toplumsal gelişim süreci boyunca oluşturulan değerler, kültür olarak adlandırılmaktadır (TDK). Sosyal bilimler içinde bulunan farklı disiplinlerde kültür konusunda tam bir birlikteliğe ulaşılamamıştır. Coğrafyacılar göre kültür, insanın doğa karşısında onunla ürettiği değerlerdir (Tanrıku, 2015: 473). Kültür coğrafyası içinde yer alan kültürel miras, insanların geçmişten günümüze aktardıkları evrensel değerleri olan kaynaklardır (Diker ve Deniz,2017: 10). Bu miras içinde bulunan yollar ve rotalar ve bu yollar üzerinde yer alan kervansaraylar kültürel mirasın önemli aktörleri arasında yer alır. Tarih boyunca yer ve yol kavramının beraber değerlendirildiği bu coğrafyada kervansaraylar önemli mihengi noktaları olmuşlardır. Kervansaraylar, buldukları bölgelerde farklı kültürlerden gelen insanların biraraya geldikleri, kültürel olarak birbirlerinden etkilendikleri ve birbirlerini etkiledikleri ortamların oluşmasını sağlamışlardır (Alkan,2016: 145). Bu sebepten dolayı bu durum Orta Asya ile Anadolu arasında bir bağ kurulmasına yardımcı olmuştur. Yine bununla beraber mekanların insan davranışları üzerinde etkisi olduğu kaçınılmazdır. İnsanların farklı sosyo- kültürel özellikleri onların mekân algılama düzeylerini etkilemektedir (Başkaya, Dinç ve Karakaşlı, vd, 2003:81). Kervansarayların inşa edildiği mekanlar, coğrafi açıdan erişilebilir bölgeler olmuşlardır. Üzerinde kuruldukları alanlar, ekonomik, ticari ve kültürel olarak hızla büyümüş, bu durum yakınlarında bulunan yerleşim bölgeleri için bir kazanç kapısına dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kervansaray, Kültürel coğrafya, İpek yolu, Mekân, Somut miras Anahtar kelimeler: Birinci Kelime, İkinci Kelime, Üçüncü Kelime.

ABSTRACT

Values created during the historical and social development process are called culture. In the different disciplines within the social sciences, there has been no unity in culture. According to Durkheim, one of the important names in the science of sociology, culture is a whole that societies create in their own dynamics (Alver, 2010). According to Archaeologist Smith, culture is characterized as the learning process of societies (Çağırkan,2017:149). According to geographers, culture is the values that man produces with him against nature (Tanrıku,2015: 473). Cultural heritage in cultural geography is the sources that have universal values that people transfer from past to present (Diker ve Deniz,2017: 10). The roads and routes within these heritage and the caravanserais on these roads are among the important actors of the cultural heritage. Throughout history, the concept of location and road were evaluated together. Roads were used as a means to link geographical, cultural and economic values (Bakırcı, 2014: 63). Caravanserais, in the regions where people from different cultures come together, culturally influenced by each other and affected each other to create environments (Alkan, 2016: 145). Nevertheless, it is inevitable that spaces have an impact on human behavior. Different socio-cultural characteristics of people affect their perception of space (Başkaya, Dinç and Karakaşlı, et al., 2003: 81). The places where caravanserais were built were geographically accessible areas. The areas on which they were built grew rapidly, economically, commercially and culturally, and turned into a gate of gain for the nearby settlements.

Keywords: Caravanserai, Cultural geography, Silk road, Space, Concrete heritage.

Başvuru/Submitted: 15.04.2019 **Kabul/Accepted:** 13.06.2019

Sorumlu yazar/Corresponding author: Arzu ERSÖZ TÜĞEN / arzuaygunt@hotmail.com

Atıf/Citation: Tugen, A.E. (2019). Kültürel bir değer olarak kervansaraylar. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book (s. 126-134) içinde. İstanbul, Türkiye: İstanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.013>

1. GİRİŞ

Farklı disiplinlerde göre değişik açılımları olan kültür kavramı coğrafyada, insanın doğa karşısında beraber ürettiği değerleri ifade etmektedir (Tanrıku,2015: 473). Coğrafyanın sadece fiziki kısmı ile değil, insanın doğaya kattığı beşeri değerlerle ilgilenen kültür kavramı, nesilden nesle aktarılan, öğrenilen kavramların tamamını içermektedir. Yaşanılan fiziki çevrenin insanoğluna kattığı alt yapıya uygun olarak üretilen ve o bölgede yaşayan insanlar için ortak bir payda oluşturan kültür, toplumları birbirine bağlayan ve devamlılıklarını sağlayan bir yapı harcı görevini de görmektedir. Kültürel coğrafya tam da bu noktada oluşturulan kültür ile mekân arasında ilişkiyi kuran beşeri coğrafyanın bir alt dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Alman asıllı coğrafyacı olan Sauer'e göre insan oluşturduğu değerleri fiziki ortam üzerinde işleyerek fiziki peyzajı kültürel peyzaja çevirmiş, insan ve insanın yaptığı faaliyetler olmadan coğrafya olamayacağını da belirterek kültürel coğrafyanın temellerini atmıştır (Kayserili, 2019:181).

Yaşanılan doğal çevrede kültürel coğrafya içinde değerlendirilen taşınmaz kültür varlıkları içinde yer alan yollar ve bu yollar üzerinde bulunan kervansaraylar, insanoğlunun dünya üzerinde bıraktığı izlerdir. Aynı zamanda kervansaraylar, ticari, sosyal ve kültürel anlamda pek çok paylaşımın yaşandığı abidevi duraklardır.

Kervansaraylar ilk olarak Orta Asya'da görülmeye başlamış, Anadolu'ya gelişi Selçuklular ile olmuştur. Farsça kerban ve seray kelimelerinin birleşiminden oluşan kervansaray, yollar üzerinde insanları ve hayvanların konaklamaları için yapılmış büyük hanlardır. Takriben deve yürüyüşüne göre ayarlanan ve 30-40 km aralıklarla yapılan bu hanlar, bu yollarda seyahat eden kervanların vazgeçilmez duraklarıydı (Kazancıoğlu, 2014:98). Orta Asya'dan başlayıp Anadolu'yu kateden duraklarda inşa edilen kervansaraylar dönemin saray mensuplarının ya da paşaları tarafından yapılmış, vakıf yapılarıydı. Kurulduğu yerde sadece ekonomik hayatın canlanmasını sağlamakla kalmamış aynı zamanda geçtiği yollardaki şehirlerin gelişimine zemin oluşturmuş, pek çok kültürden insanı buluşturmuş, farklı coğrafyalardaki ürünleri geçtiği güzergahlar boyunca tanıtmış, dillerin, dinlerin, farklı yaşam biçimlerinin harmanlanmasını sağlamış bir özgür alan oluşturmuştur. Bir nevi Türklerin geleneksel misafirperverliğinin ve hoşgörüsünün somut olarak ortaya çıkmış halini oluşturmuştur (Kazancıoğlu, 2014:99). Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan kervansaray ve hanların sayılarında netlik yoktur. Genellikle kerpiçten inşa edilen ve bulunduğu coğrafyanın zorlu iklim şartları karşısında dayanamayan pek çok yapı harap olmuş, günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte UNESCO tarafından tespit edilen ve günümüze kadar ulaşabilen kervansarayların haritalanmıştır.

2. İPEK YOLU'NUN GÜZERGAHI

Çin'den başlayarak bütün Anadolu'yu dolaşan ve en son Avrupa'ya kadar ulaşan tarihin en uzun ve en eski ticaret yollarından biri İpek Yolu'dur. Daha çok ipekli kumaşlar satıldığından dolayı bu yola ismini Alman coğrafyacı Ritchofen vermiştir (Günel, 2016: 85, Ablayeva, 2013:5). İnsanoğlunun gördüğü en uzun yol olan ve yaklaşık olarak 8000 km ile başka kaynaklarda 12000 km uzunluğa sahip olduğu belirtilen İpek Yolu, geçtiği her şehrin hem ekonomik hem de kültürel anlamda gelişmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2017:672, Bakırcı, 2014:67). (Harita 1). Özbekler "Evrende iki büyük yol vardır, gökyüzünde samanyolu, yeryüzünde İpek Yolu" diyerek o dönemde insanların zihnindeki İpek Yolu kavramını ifade etmişlerdir.

İpek Yolu, ipekli kumaşların büyük bir kısmının üretildiği Çin'in Xian kentinden başlamaktadır. Başlangıç noktasının burada olması, tüccarların pek çoğunun burada yer alması sebebiyle Xian şehri o dönemde ticaretin merkezi olmuş, şehre çok sayıda kervansaray yapılarak tüccarların konaklamaları sağlanmıştır. İpek Yolu, Xian şehrinde Moğolistan'ın Karakum şehrine doğru devam etmiştir. Karakum şehri XIII. yy'da Moğolistan'ın başkentidir. Özellikle geniş tarım toprakları ile ön planda yer alan bu şehir, zorlu coğrafyası ile de bilinmektedir. Burada yer alan Karakum çölü tarih boyunca seyyahların ve ticaret yapan tüccarların korkulu rüyası olmuş, özellikle kervan sahipleri burada çok fazla zorluk yaşamışlardır. Karakum şehri Türklerle Çinliler arasında aynı zamanda sadece sıcak savaşın değil, ekonomik olarak da savaşın yapıldığı bir alan olmuştur. İpekyolu'nun uzandığı önemli şehirlerden biri de Afganistan'da yer alan Belh şehridir. Özellikle XIII. yüzyılda bilim ve kültürel anlamda lider olan bu şehir çevresinde pek çok alimin toplandığı önemli kültür merkezlerinden bir olmuştur. Coğrafi konumunun uygunluğu sebebiyle çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmış olan Belh şehri aynı zamanda döneminin "şehirlerin anası" olarak da bilinmektedir (Mahdi, 2011:221). Mevlâna başta olmak üzere pek çok alimin yetiştiği bu bölge İpek Yolu ile ticari anlamda canlanmış, zenginleşmiş ve burada var olan kültürel özellikler yine bu yolla dünyanın değişik bölgelerine ulaşmıştır. İlim ve kültür açısından gelişmiş olan Özbekistan İpek Yolu'nun farklı bir durağıdır. Aynen Belh'de olduğu gibi burada kültürel faaliyetler oldukça gelişmiş, şehir aynı zamanda sahip olduğu zengin tarım toprakları ile de çevresinde çekim merkezi haline gelmiştir. İpek Yolu sayesinde Kaşgar, Semerkant, Merv ve Nişabur şehirlerinin de yıldızı parlamıştır. Doğunun kraliçesi olarak adlandırılan Suriye'nin Halep

şehri XIII. yüzyılda ticaretin son derece canlı olduğu farklı diğer bir duraktır. Burada bulunan ticari canlılığı desteklemek amacıyla çok sayıda kervansaray inşa edilmiş, kurulan pazarlarla Halep çevresinde zenginliğin önemli noktalarından birini oluşturmuştur.

Asya ile Avrupa arasında bir geçiş koridoru oluşturan Anadolu, İpek Yolu'nun en önemli rotalarından birini oluşturmuştur. Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan bu topraklar ticaretin ve ekonominin de merkezi olmuş insanları kendisine çekmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklular döneminde İpek Yolu hattının bulunduğu yere çok sayıda kervansaray inşa edilmiştir (Harita 2). Anadolu toprakları bu anlamda Selçukluların inşa ettirdiği kervansaraylarla birer mihengi noktası haline gelmiştir. Özellikle Selçukluların inşa ettiği kervansaraylar, medeniyetin mimarideki eşsiz örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Anadolu Selçuklular hüküm sürdükleri Anadolu toprakları üzerinde ticari, ekonomik olarak gelişimi önemsemiş, ticaretin somut bir şekli olan kervansaraylara ise kendi kültürlerini nakşederek bölge halkının kullanımına sunmuşlardır. Bu sebepten dolayı Selçukluların buldukları alanda alt yapı, imar faaliyetleri son derece zengin olmuştur. Büyük ölçüde Orta Asya'da bulunan Türk kültürünün izlerini taşıyan Selçuklular o döneme kadar göçebe olan fakat daha sonra yerleşik hayata geçen Türklerin yerleşik düzene geçtikten sonraki medeniyetlerinin sağlamlaştırma noktasında çok etkili olmuşlardır. Yapmış oldukları tarım, hayvancılık, imar ve iskandaki çalışmaları bu konuda önemli yol kat ettiklerinin göstergesidir (Turan ve Kırpık, 2007:19). Selçukluların bu faaliyetleri Moğolların istilalarına kadar devam etmiş, en son Moğol baskınları ile yıkılan Selçukluların buldukları bölgelerde kurulan irili ufaklı beylikler de kervansarayların inşasını devam ettirmiştir. Fakat hiçbiri Osmanlılarda dahil olmak üzere bu konuda Selçuklular kadar başarılı olamamışlardır.



Şekil 1: Tarihi İpek Yolu Güzergahı (Google Earth Programından Hazırlanmıştır).

XI ve XIV. yüzyıllarda Selçukluların Anadolu'da izlediği yolların işaretleri olan kervansaraylar bu dönemlerde Antalya, Konya, Aksaray, Sivas, Erzincan, Erzurum şehirlerinde karşımıza çıkmaktadırlar (Demir Yolları Genel Müdürlüğü, 1923-1983:8, Yetiş ve Kaygısız, 2017:524). Konya merkez olmak üzere Alanya ve Antalya limanları ile Sinop'un da eklenmesi ile burada İpek Yolu ile gelen ürünler deniz yolu ile diğer ülkelere ulaştırılmışlardır. Bu sebepten dolayı bu liman şehirleri dönemin parlayan yıldızları olarak Selçuklu ekonomisinin lokomotifini oluşturmuşlardır. Batıda en son durak Denizli şehridir. Anadolu Selçukluların batıda son durağı olan ve İpek Yolu'nun geçtiği bu güzergahta bulunan Akhan ve Çardak Han kervansarayları yıllara meydan okumaktadır. Bu noktadan sonra deniz yolu ile Avrupa'ya ulaşılmaktadır (Harita 2).



Harita 1: Selçukluların Yolları (Demiryolları İnşaatı Genel Müdürlüğü, 1923-1983)

Selçuklulardan sonra devam eden dönemde büyüyen, medeniyet anlamında bulunduğu yüzyıla damgasını vuran Osmanlı Devleti döneminde de kervansarayların inşası devam etmiştir. Özellikle İstanbul'un alınması ile kervansaraylar bu muazzam şehir de inşa edilmiştir. Selçukluların açtığı yolda ilerleyen 600 yıl devam eden Osmanlılar Döneminde tarihi etkileyecek pek çok olay meydana gelmiştir. Coğrafi keşiflerin yapılması, Süveyş Kanalı'nın açılması, Ümit Burnu'nun bulunması karayollarına olan talebin azalmasına sebep olmuş, bu sebepten dolayı rakipsiz olan İpek Yolu bu gücünü kaybetmiştir. İpek Yolu ile yol üzerinde bulunan pek çok şehrin ışığı da onunla sönmüştür.

İtalya'nın Venedik şehri İpek Yolu rotasında bulunan Avrupa'da yer alan başka bir lokasyondur. Çin'in değerli ve yapımı sır gibi gizli tutulan ipekli kumaşları, porselenleri, baharatları Avrupalıların da oldukça dikkatini çekmiş, özellikle saraylarda asaletin simgesi haline gelmişlerdi. Avrupalılar Çin'e ipeğin yapımın öğrenmesi için çok sayıda casus gönderse de ipekli kumaşların dokumasını öğrenememişler, bu durum da bu kumaşa olan talep ve ilginin daha çok artmasına sebep olmuştur.

Genel olarak Asya'dan başlayarak, Avrupa'ya kadar uzanan geniş sahada pek çok devletin topraklarını aşarak devam eden ve her devletin kendi şartlarına göre kural geliştirerek koruduğu günümüzde dahi olmak üzere konuşulan tarihin önemli yollarından olan İpek Yolu karada ve denizde devam etmiş, pek çok ürünün, dinin, kültürün aktarılmasına vesile olmuş insanlık tarihinin gördüğü en uzun ve en kadim yol olarak karşımızda durmaktadır.

3. KERVANSARAYLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Orta Asya'dan başlayarak Avrupa'ya kadar uzanan tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan, duvarları üzerinde bulunduğu bölgenin kültürünü nakşedilen, ticari, ekonomik, sosyolojik ve kültürel açıdan değer oluşturan abidevi yapıtlardır kervansaraylar. Genellikle kerpiçten yapıldığı için inşa edildikleri zorlu tabiat koşullarına dayanamadıklarından dolayı günümüze kadar pek çoğu ulaşamamış, zamana yenik düşmüşlerdir. Bu sebepten dolayı sayılarında tam olarak bir netlik yoktur. Deve yürüyüşüne göre yaklaşık olarak 40 km mesafelerle inşa edilmiş olan kervansarayların esas yapılış gayesi kervan sahiplerinin ürünlerinin muhafazasını sağlamak ve uzun yollar boyunca seyahat eden tüccarların geceleri konaklamalarını ve ihtiyaçlarını karşılamaları sağlamaktır (Kazancıoğlu, 2014:99).

Kırgızistan'da yer alan Taş Rabat Kervansarayı burada bulunan en eski kervansaraylardandır (Foto 1). Yaklaşık olarak X ya da XII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen kervansarayın oda sayısında tam bir netlik yoktur. Bazı araştırmacılara göre ise 36 bazılarına göre ise 41 odası buluna bu yapının kubbe şeklindeki tavanı Türklerin göçebe kültüründen gelen çadıra gönderme yapmaktadır. Şist taşı kullanılarak yapılan ve giriş kapısının doğuya baktığı kervansaray, Türklerin güneşin doğuş yeri olan doğu yönünün önemine de vurgu yapmaktadır. Özellikle hayvancılıkla geçimlerini sağlayan insanların kervansarayın etrafında kıl çadırlarda kalarak bir süre burada konakladıkları bilinmektedir. Havalara soğuyuncaya kadar burada kalan ve geçimini hayvancılıkla sağlayan bu insanlar bir nevi kervansarayın da bekçiliğini yapmaktadır (Buyar, 2014:124).



Foto 1: Taş Rabat Kervansarayı, Kırgızistan (<https://www.ensonhaber.com/galeri/tas-rabat-kirgizistanin-en-eski-mimari-eseri>)

Anadolu'da Selçukluların inşa ettiği en eski kervansaraylar Aksaray ilinde yer almaktadır. Bu kervansaraylar içinde bulunan Sultan Hanı kervansarayı güzel bir örnektir. Yapımının yaklaşık olarak XIII. yüzyılda I. Alaadin Keykubat tarafından yapıldığı üzerinde yer alan kitabesinden anlaşılmaktadır. Kesme mermer taş kütleler kullanılarak inşa edilen yapıda Anadolu Selçuklularının işaretleri sayılan çift başlı kartal sembolleri yer almaktadır.



Foto 2: Sultan Hanı, Aksaray (<https://emlakkulisi.com/aksaray-sultanhanı-kervansarayı-restore-edilecek/516955>)

Denizli ilinde yer alan Akhan ve Çardak Han Kervansarayları özellikle Anadolu Selçuklularının batıdaki son durakları olması açısından son derece önemlidir.



Foto 3: Akhan Kervansarayı

Foto 4: Haç Figürlü Devşirme

Kervansarayın inşasında yakınında yer alan Laodikya antik kentinden getirilen beyaz mermerler kullanılmış ve bu sebepten dolayı da ismini buradan almıştır (Foto 3). Yine Laodikya antik kentinden getirilen devşirme taşlar kervansarayın içinde çok sayıda yer almaktadırlar. Bu taşlar arasında haç figürü ve Medusa heykeli figürleri bulunmaktadır (Foto 4). Günümüzde restore edilerek butik otel olarak kullanılan Akhan kervansarayı Denizli merkezde yer alması açısından son derece önemlidir. Akhan Kervansarayında Anadolu Selçuklularının simgesi olarak kullanılan çift başlı kartal motifi yerine bir farklılık yapılarak yöre halkı tarafından sevilen ve beslenen güvercin motifinin kullanılmıştır (Foto 5). Bu durum Selçukluların hoşgörüsünü de yansıtmaya açısından önemlidir. Restore edilen kervansarayın hamam olarak kullanılan odasının içindeki tarihi bacasına dokunulmamış, baca olduğu gibi korunmuştur (Foto 6).



Foto 5: Güvercin Motifi

Foto 6: Hamam Bölümündeki Orijinal Baca

Denizli İlinde yer alan diğer bir kervansaray ise Çardak Han'dır. Akhan kervansarayına göre daha bakımsız olan bu kervansarayın Kurtuluş Savaşı sırasında zahire ambarı olarak kullanıldığı bilinmektedir (<http://www.pamukkale.gov.tr/tr/Kultur-Turizmi-Denizli/Tarihi-Ipekyolu>).



Foto 7: Çardak Han Kervansarayı, Denizli(<http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/cardak-han>)

Osmanlı döneminde inşa edilen kervansaraylar daha çok kare bir avlu içine yapılmış olup, üzerinde Osmanlı hükümdarının imzası sayılan tuğra ile işaretlenmişlerdi (Büktel, 2019:2809).

4. KÜLTÜREL COĞRAFYA AÇISINDAN KERVANSARAYLAR

Var olan mekân ile insan arasında ilişki kuran ve insanın fiziki ortamda oluşturduğu izleri konu alan beşerî coğrafyanın dallarından biri olan kültürel coğrafya mekân ve çevre olgularını beraber ele alarak değerlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında coğrafyacılar için kültür, mekân ve insanla beraber değişen, dinamik süreçleri olan yaşamın içinden doğal bir süreçtir.

Kültür coğrafyası içinde yer alan kültürel miras, insanların geçmişten günümüze aktardıkları evrensel değerleri olan kaynaklardır (Diker ve Deniz,2017: 10). Bu miras içinde bulunan yollar ve rotalar ve bu yollar üzerinde yer alan kervansaraylar kültürel mirasın önemli aktörleri arasında yer alır. Tarih boyunca yer ve yol kavramının beraber değerlendirildiği bu coğrafyada kervansaraylar önemli mihengi

noktaları olmuşlardır. Yollar, coğrafi, kültürel, ekonomik değerleri birbirine bağlamak için araç olarak kullanılmıştır (Bakırcı,2014: 63) Kervansaraylara farklı disiplinler farklı noktalardan bakmış değişik yönlerini ele alıp incelemişlerdir. Sanat tarihi, mimarlık, arkeoloji gibi pek çok bilim dalı İpek Yolu üzerinde yer alan han ve kervansarayları incelemişlerdir. Bu disiplinler arasında yer alan coğrafya ise, kervansarayların kurulduğu bölgenin coğrafi şartları ve bu şartların insan üzerindeki etkisi çerçevesinde konuyu ele almaktadır.

Kervansarayların inşa edildiği mekanlar, coğrafi açıdan erişebilir bölgeler olmuşlardır. Erişebilirlik kavramı toplumda yaşayan her gruptan olan insanın çevre içinde yer alan bir mekâna kolay ulaşması anlamını içermektedir (Demirkan, 2015:1). Bu açıdan düşünüldüğünde Orta Asya'dan başlayarak Avrupa'ya kadar uzanan oldukça büyük bir alanda kervanların yol alması ve bu yol esnasında kendilerini ve ürünlerini çevresindeki eşkiyalardan koruması oldukça zordu. Bununla birlikte İpek Yolu'nun geçtiği güzergahta arazi koşullarının çok zorlu olması, geniş çöllerin yer alması kervan sahiplerinin işlerini daha da zorlaştırmıştı. O dönemin ulaşım aracı olarak kabul edilen develerin bir günlük ortalama yürüme mesafeleri 40 km olarak hesaplanarak hemen hemen her 40 km aralıklarla yapılan han ve kervansaraylar tüccarlar dinlenme ve ihtiyaçlarını karşılama olanağı sunmuş aynı zamanda han ve kervansarayların çevrelerinde açılan pazarlar ile bölge ticari açıdan da canlılık kazandırmıştı (Sönmez, 2007:289). Zaman içinde kervansarayların bulunduğu şehirler canlanmış, bu şehirler o kervansaray ve hanlarla bütünlük bir konuma gelmişlerdi. Bununla birlikte ticaret insan ilişkilerine dayalı bir faaliyet olduğundan dolayı birbirine yakın kervansaraylar arasında da bir bağlantı oluşturulmuştu. Bu sebepten dolayı kervansaraylar yöre insanı için aynı zamanda birbirleri ile iletişim kurdukları çevreden haberdar oldukları bir ortam sağlıyor ve insanları sağladığı imkanlar ile kendisine çekiyordu (Özkan Özbek, 2018:184). Zamanla kervansarayların geçtiği şehirler, ticaretin oluşturduğu canlılık ile artan nüfusun ihtiyaçları karşılamak amacıyla ek yapılarda oluşturulmuşlar dolayısıyla şehirler erişebilir olma yönü ile kalkınmıştır. Semerkant, Merv, Nişabur, Halep, Kaşgar, Bağdat İstanbul bu şehirler arasında sayılabilir.

İnsanların yaşadıkları, zaman geçirdikleri binaların yaşanabilir olması son derece önemlidir. Özellikle içinde yaşanan yerin insan psikolojisi üzerin de son derece önemli etkisi bulunmaktadır. İnsanoğlu tarih boyunca yaşadığı mekânı kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmiş bu şekillendirme zaman içinde çeşitlenmiştir. Mekân içinde yer alan binaların ihtiyaçlara cevap vermesi zaman içinde insanların o binalara ve dolayısıyla mekâna karşı bir aidiyet duygusu duymasına sebep olmaktadır. Kervansaray ve hanları bu kapsamda değerlendirdiğimiz zaman zorlu coğrafi şartlar içinde yer alan insanların sadece fiziki değil aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarını da karşılayan bir kompleks olduklarını görmek mümkündür. Kervansarayların buldukları ülkelerde farklı şekillerde inşa edilmeleri burada yaşayan kişilerde kültürü ön plana çıkarılarak aidiyet duygusu kazandırmasına sebep olmuştur. Orta Asya'da yer alan kervansaray ve hanların kubbe şeklinde, çadır görünümünde inşa edilmesi, burada yaşayan göçebe kültüründen gelen Türklerin yaşam koşullarına bir göndermedir. Yine aynı yerde kapıların doğruya doğru inşa edilmesi doğu yönünün o dönemde yaşayan insanlar için kutsal olarak kabule edilmesi ve bunun inşa edilen ve toplu yaşanan yerlerde gösterilmesidir. Kervansaray ve hanların üzerinde yer alan süslemelerin yine o toplumun değer yargıları ve hedefleri ile ilgili birer sembol olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Anadolu Selçuklularının kullandıkları çift başlı kartal sembolünün kullanılması Selçukluların hakimiyet alameti olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda kartal sembolü Selçuklularda güç ve asaleti de temsil etmekteydi (Göksu, 2016:121). Bazen sıklıkla kullanılan bu semboller inşa edilen yerin gelenek ve kültürüne göre de değişiklik gösterebiliyordu. Selçuklular tarafında inşa edilen Denizli Akhan kervansarayının duvarlarında çift başlı kartal sembolü yerine yöre insanı tarafından sevilen ve üretilen güvercin sembolünün kullanılması Selçukluların yöre insanına bir iyi niyet gösterisi, hoşgörüsü olarak da değerlendirilmekteydi. Yine kervansaray duvarlarında görülen hayat ağacı sembolü de daha çok dini duygulara hitap etmekte eski Türklerde yer ile gök arasında bir köprü oluşturduğuna inanılmaktaydı (Ağaç ve Sakarya, 2015:5). Osmanlı kervansarayları ve diğer tüm binaların üzerinde görülen tuğra sembolü padişahın imzası ve Osmanlının hakimiyetini ifade etmekteydi. Dolayısıyla kullanılan tüm semboller orada yaşayan insanların hem mekâna hem de yaşadıkları binalar karşı bir aidiyet duygusunu geliştirmiş, bu durum da toplum içinde bu tarz yapıların artmasını ve inşalar tarafından kabullenilmesini sağlamıştır.

Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahaya hükmeden bu alanlar çok farklı dinleri, gelenek, görenek ve kültürleri de içeriyordu. Farklı kültürlerden gelen ve kervansarayların içinde konaklayan bu insanlar sosyal açıdan da birbirlerinden etkilenmiş ve birbirlerini etkilemişlerdi. Bunun sonucu olarak dinlerin, kültürlerin de bu yol boyunca yayıldığı bilinmektedir. Hatta hastalıkların bile İpek yolu boyunca dağıldığı bilinmektedir. Kara ölüm olarak tabir edilen ve Avrupa'da pek çok insanın ölümüyle sonuçlanan salgınların Çin'den gelen virüsler ile Avrupa'ya kadar yayıldığı bilinmektedir. Özellikle deniz yolu ile ticaret yapan gemilerin içindeki farelerin de bu hastalığın yayılmasında etkili olduğu bilinmektedir (Sarıbaş, 2019:1856).

5. SONUÇ

M.Ö II. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen ve insanlık tarihinin bilinen en eski yollarından olan İpek Yolu geçtiği zorlu coğrafyalar boyunca kültürleri, dinleri, dilleri, gelenek ve görenekleri birbirine bağlamış bu anlamda farklı kültürlerin birbirleri ile buluşma noktasında önemli bir güzergahı oluşturmuştur. İpek Yolu üzerinde yer alan ve yüzlerce yıl boyunca inşa edildikleri bölgelerde farklı kültürden insanları buluşturan, ticaretin artmasına ve şehirlerin zenginleşmesine alt yapı oluşturan tarihin sessiz bekçileri olan han ve kervansaraylar kültürel coğrafyanın ilgi sahasına girmiş abidevi yapıtlardır.

İpek Yolu güzergahında yer alan Asya ile Avrupa'yı birleştiren Anadolu toprakları bu anlamda kervanlar için de önemli bir geçiş sahası olmuştur. İlk örnekleri Karahanlılar ve Gazneliler döneminde yapılan kervansaraylar, Anadolu Selçukluları ile zirve noktasına ulaşmış, Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde yolların bekçileri olarak yerlerini almışlardır. Yapıldıkları dönem için önemli bir kompleks şeklinde inşa edilen yapılar yol boyunca seyahat eden seyyahlar ve ticaret yapan tüccarların hem konaklama hem de fiziki ihtiyaçlarını ve güvenliklerini sağlamak amacıyla yapılmış olsalar da zaman içinde çevresindeki nüfusun artması ile beraber zenginleşmenin farklı din ve dillerden insanların ortak buluşma noktaları olmuşlardır. Ulaşılmasının kolaylaştırılması anlamında 7-9 saatlik mesafeler boyunca inşa edilen ve insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılayan üzerinde yer alan süslemelerle inşa edildikleri devlet ve kültürlerin izlerini taşıyarak, insanlarda aidiyet duygusunu uyandıran bu yapıtları sadece kuru bir bina olarak görmemek gerekmektedir. Coğrafi kesiflerin yapılması, Süveyş kanalının inşası ile beraber deniz yollarının öneminin artması karayollarına olan ilginin azalmasına sebep olup İpek Yolu'nun değerini azaltsa da İpek Yolu günümüzde yeni İpek Yolu projesi adı altında tekrar varlığından bahsettirmektedir. Çoğunluğunun kerpiçten yapılması ve zorlu tabiat şartlarına dayanamamaları yüzünden yıkılmaları ile sayıları iyice azalmış olan han ve kervansarayların önemli örneklerine Anadolu coğrafyasında rastlamak mümkündür. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yeni İpek Yolu Projesi ile Anadolu'da yer alan 11 adet kervansaray belirlenmiş, bu kervansaraylar yap-işlet-devret modeli ile restore edilerek yatırımcılara devredilmektedir. Böylelikle yüzlerce yıl insanlığa hizmet etmiş olan bu yapılar tekrar canlandırılarak turizm alanında hizmetlerine devam etmeleri sağlanmış olacaktır (<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9999/ipek-yolu-projesi.html>).

Sonuç olarak kültürel coğrafya içinde yer alan mekân kavramı, kervansaraylarla beraber kendine bir yaşam alanı bulmuştur. Çünkü mekânın, sadece fiziksel alan olarak yeri ifade etmesi oldukça kuru bir tanımlamadır. Mekân daha çok insanın diğer insanlarla beraber yaşadığı, psikolojik, ekonomik ve toplumsal kavramları da içeren kendine özgü bir yaşam alanıdır. (Özgüç ve Tümertekin, 2010: 60). Bu yaşam alanı içinde kervansaraylar coğrafi olarak erişilebilir bölgeler oluşturarak buldukları bölgelerle birlikte anılan birer değer oluşturmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Ablayeva, A. (2013). Kazakistan Turizmde İpek Yolu'nun Yeri ve Önemi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul
- Ağaç, S., Sakarya, M. (2015). Hayat Ağacı Sembolizmi. International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS. Sayı. 1, 1-14
- Akpınar, E. (2018). 20 Kasım 2018 tarihinde erdalakpınar.com/eski-dunyanin-kadim-yolu-buyuk-ipek-yolu/. adresinden temin edilmiştir.
- Alkan, N. (2006). 15. Ve 16. Yüzyıllarda İran İpekyolu'nda Kervanlar. U.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(11), 141-154.
- Amerika bülteni. (2018). 30 Kasım 2018 tarihinde amerikanbülteni.com/2017/05/13ipek-yolu-yeniden-tarih-sahnesine-cikarken adresinden temin edilmiştir.
- Arık, D. (2016). Somut Olmayan Kültürel Mirasın İpek Yolu'ndaki İzleri. Yükselen İpek Yolu içinde III.cilt. (18-28), Ankara: Türk Yurdu Yayınları
- Bakırcı, M. (2014) Coğrafi Açından Anadolu'nun Tarihi Ulaşım Ağı ve İpekyolu. Avrasya Etüdüleri içinde. 8s. (63-86). Ankara
- Bayhan, A. (2007). Akhan (Goncalı Hanı). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları içinde. (s. 287-304). Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi.
- Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlıkta 60.Yıl, Bayındırlık Bakanlığı Yayını, Ankara, 1983.
- Bedirhan, Y. (1994). Ortaçağ'da İpekyolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Demirci, D. (2018). Ertokuş Kervansarayı. Adım Matbaacılık, Konya
- Demirkan, H. (2015). Mekanlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik. Dosya 36 içinde. (1-4). Ankara: Mimarlar Odası Yayınları
- Deniz, T. (2016). Yeni Umutların Işığında Tarihi İpekyolu Coğrafyası. Marmara Coğrafya Dergisi. 34, 195-202
- Denizli Haber. (2018). 20 Kasım 2018 tarihinde haberler.com/denizli-deki-akhan-kervansarayı-restore-edildi-2893020-haberi/ adresinden temin edilmiştir.
- Dursun, Ş. (2017). VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi. Konya
- Gazi, A., Boduroğlu, E. (2015). İşlev Değişikliğinin Tarihi Yapılar Üzerine Etkileri "Alsancak Levanten Evleri Örneği". Megaron Dergisi. Sayı. 10, 57-69
- Genç, Ö. (2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkisi. Tarih okulu, Sayı. 10, 123-150
- Günel, G. (2016). İpek Yolu ve Anadolu'da Kervan Yolları. Türk Yurdu Dergisi. Sayı. 342, 85-90
- Güngör, Y, Karacan, S. (2016). Tarihsel Süreç İçinde Konaklama Merkezleri Han ve Kervansarayların Günümüzde İpekyolu Projesine Dönüşümü. 5. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu ve I. Uluslararası Doğu Akdeniz Sempozyumu, Antalya
- Haberler.com, (2018). 30 Kasım 2018 tarihinde haberler.com/denizli-deki-akhan-kervansarayı-restore-edildi-2893020-haberi/ adresinden temin edilmiştir.
- Hedin, S. (1974). İpekyolu. İstanbul: Milliyet Yayınları
- İran Ülke Raporu. (2012). 20 Kasım 2018 tarihinde <http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Iran.pdf> adresinden temin edilmiştir.
- Kayserili, A. (2014). Carl Ortwin Sauer ve Kültürel Coğrafya. Doğu Coğrafya Dergisi. Sayı. 24, 177-190
- Kuyulu, İ. (1996). Özbekistan ve Türkmenistan'da Bulunan Ortaçağ Kervansarayları Üzerine Gözlemler. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. Sayı. 1, 97-116
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2018). 20 Kasım 2018 tarihinde <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9999/ipek-yolu-projesi.html> adresinden temin edilmiştir.
- Maimaiti, Z. (2016). Uluslararası İlişkilerde Yumuşak Güç ve Çin'in Yumuşak Gücü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Özbek, M. (2018). İstanbul Hanlar Bölgesi'nde Doğal Yaya Hareketliliğinin Morfolojik Bir Yöntem Olan Mekân Dizimi ile İncelenmesi. Marmara Coğrafya Dergisi. Sayı. 37, 183-193
- Özdemir, M. (2014) Türklerde turizm. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi. 25(1), 121-130.
- Sarıbaşı, S. (2019). Biyolojik Silahlar: Marina Fiorato'nun Şifacı Romanında Veba Hastalığını Biyolojik Ajan Olarak Kurgulaması Üzerine Bir Değerlendirme. Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi. Sayı. 6, 1854-1863
- Sönmez, S. (2007). Ortaçağ Türk Ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar). KKEFD. Sayı. 15, 270-296
- Şikoğlu, E., Arslan, H. (2015). Mekân Dizim Analizi Yöntemi ve Bunun Coğrafi Çalışmalarda Kullanılabilirliği. Türk Coğrafya Dergisi. Sayı. 65, 11-21
- Tanrıkulu, M. (2018). Coğrafya ve Kültür. Ankara: Pegem Yayınevi
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2015). Beşerî Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekan. İstanbul: Çantay Kitabevi
- UNWTO, (2018). 26 Kasım 2018 tarihinde http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/eh_silk_road_baja1.pdf adresinden temin edilmiştir.
- UNWTO, (2018). 26 Kasım 2018 tarihinde <http://media.unwto.org/press-release/2012-06-08/170-top-ehl-students-compete-winning-strategy-ehlundto-silk-road-think-tank> adresinden temin edilmiştir.
- Yetiş, Ş, Kaygısız, N. (2017). İpek Yolu Turizm Projesi Kapsamında Kapadokya'da Yer Alan Kervansarayların Turizme Kazandırılması. Journal Of Social And Humanities Sciences Research. Sayı. 4, 522-527
- Yıldızdağ, C. (2005). VII.-X. YY.'larda İpek Yolu Ticaretinin Türk Tarihine Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Yılmaz, E. (2017). İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi. Sayı. 2, 672-683
- Yılmaz, O. (2012). Güvercin Yetiştiriciliği. Ankara: Veni Vıdı Vıcı Yayınları.